

МАВЗУ: ТАЪЛИМ - ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ЎҚИТУВЧИ-ЎҚУВЧИ ОРАСИДАГИ МУЛОҚОТНИНГ ЎЗИГА ХОС АЙРИМ ЖИХАТЛАРИ ТЎҒРИСИДА

Артиков Жуманиёз Отабоевич,

Хоразм вилояти

халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва
уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази
«Педагогика ва психология, таълим технология-
лари» кафедраси ўқитувчиси, психолог, ҳуқуқшунос

Мулоқот жараёнида одамлар ўзаро фикр алмашадилар, бир-бирларига таъсир кўрсатадилар ва бир-бирларини тушунадилар. Оилада ота-оналар билан фарзандлар ўртасидаги мулоқот эр-хотин ўртасидаги мулоқотдан, ишхонада раҳбар билан ходимлар ўртасидаги мулоқот раҳбарларнинг ўзаро мулоқотидан фарқ қилади. Табиийки мактабда ўқитувчи билан ўқувчи ўртасидаги мулоқотнинг ҳам ўзига хос психологик жихатлари бор.

Педагог таълим-тарбия жараёнида мулоқот маданиятини тўғри олиб бормас экан, ўқитувчи билан ўқувчи ўртасидаги тушунмовчиликлар, қийинчиликлар юзага келиши аниқ. Бу эса таълим сифатиغا нафақат салбий таъсир қилади, балки педагогик низоларни ҳам келтириб чиқараиши мумкин.

Педагогик мулоқотдан мақсад қуйидагиларда намоён бўлади:

1. Ўрганиш. Ўқитувчи мулоқот жараёнида ўқувчининг ички кечинмалари, ўй-хаёллари, ҳис-туйғулари, орзу-умидлари, қизиқишлари, келгусидаги режа ва мақсадларидан хабардор бўлишга интилади.

Кўпчилик инсонлар руҳшунос билан юзма-юз келиб қолишса, “мени характеримни айтиб беринг”, деб туриб олишади. Ақлли психолог эса унга, “майли, олдин сиз ўзингиз ва атрофингиздагилар ҳақида гапириб беришингиз керак”, дейди. Буни маъноси шуки, инсон ўзи ва атрофдагилар ҳақида гапириш жараёнида ўзининг қизиқишлари, қобилятлари, уй-хаёли, одамларга бўлган муносабатини ошкор қилиб қўяди. Эскилар, “дўстинг кимлигини айт, сенинг кимлигингни айтаман”, деб бежизга айтишмаган. Шу нуқтаи назардан ўқитувчи ўқувчилар билан мулоқот қилиши орқали уларни ўрганади.

2. Ахборот алмашиш. Инсон мулоқот орқали маълум бир соҳага оид ахборот, хабар ва янгиликларни суҳбатдошига етказди ёки ундан қабул қилиб олади. Ўқитувчи дарс машғулоти пайтида фанга доир маълумотларни ўқувчиларга етказди (тушунтиради). Кейинги дарсда шу маълумотларни қай даражада ўзлаштирганлигини сўраб билади. Худди шу тартибда ахборот алмашиш жараёни юз беради.

Биз амалда ахборот алмашишнинг қуйидаги усулларида фойдаланамиз:

Нутқ. Нутқ бу педагогнинг энг асосий ва кучли қуроли ҳисобланади. Ўқитувчи дарс жараёнида ушбу қуролдан қанчалик унумли фойдаланса, ўқувчиларнинг ўзлаштириши шунчалик самарали бўлади. Лекин, кўпчилик олдида чиройли, мазмунли ва таъсирчан гапириш осон эмас. Ҳатто фан доктори, профессор илмий унвонига эга бўлган айрим олимларнинг ўз илмий қарашларини аудитория олдида қоғозга қарамасдан эркин баён эта олмаслигини ёки аксинча илмий даражага эга бўлмаган оддий ўқитувчининг катта аудитория тингловчилари олдида чиройли, таъсирчан нутқ сўзлашини кузатганмиз. Ҳаммаси инсоннинг ўз нутқини ривожлантириши ва шу мақсадда кўп машқ қилишига боғлиқ.

Инсон нутқининг қудратли кучга эга эканлигини “Аср овози” номини олган собиқ СССР нинг бош суҳандони Юрий Левитан мисолида кўришимиз мумкин. 1931 йилда Левитан радиого суҳандон бўлиб ишга кирмоқчи бўлганида, уни овозини эшитиб кўриб қабул қилишмаган. Лекин, у тинимсиз машқ қилиши, изланиши ва интилиши натижасида мамлакатнинг бош суҳандони даражасигача кўтарилган. Иккинчи жаҳон уруши даврида Левитаннинг нутқи собиқ Иттифоқ аҳолисининг немис фашистлар устидан ғалабага бўлган ишончини ошириб, душманга нисбатан нафратини уйғотган. Уни

овозини эшитганларнинг қалби жунбушга келиб, хис-туйғулари жўш урган, хатто айримлари кўз ёшларини тўхтата олишмаган. Шу боисдан бўлса керак маршал К.К.Рокоссовский Левитаннинг овозини дивизиянинг кучига тенглаштирган. Бу эса табиийки душман тараф – Адольф Гитлери жаҳлини чиқарган. Ўшанда А.Гитлер, “Москвани эгаллашим билан Юрий Левитанни дорга осаман”, деган. Ҳатто, унинг боши учун ўша даврда энг катта маблағ – 200 минг марка мукофот ваъда қилган.

Ўқитувчи ҳам қайсидир маънода Левитан каби нотик бўлиши керак ёки жуда бўлмаганда шу даражага етиш учун интилиши лозим. Ана ўшанда унинг таъсир доираси кучли, машғулоти ўқувчилар учун қизиқарли ва мароқли бўлади.

Паралингвистик ва экстралингвистик тизимлар. Биз ўзаро мулоқот чоғида айрим маълумотларни сўзсиз воситалар билан биргаликда узатамиз ҳамда нутқий талаффуслар, кулгу, йўталиш, нафас олиш, йиғлаш ва бошқалар орқали етказамиз. Масалан, хандон отиб кулаётган инсон нутқини ишлатмасдан, ўзининг вақти чоғ, хурсанд эканлигини шу йўл орқали билдиради. Ёки бошқа бир инсон қисқа ва такрор йўталишлари билан атрофдагиларга ўзининг борлигини сездиради ва ўйлаб гапиришга ундайди.

Ўқитувчи ҳам машғулоти пайтида диққати бўлинган, расм чизаётган, хаёл суриб ўтирган ёки бошқа нарса билан чалғиган ўқувчини ўзига қаратиш учун турли новербал воситалардан фойдаланиши мумкин. Масалан, йўталиши, овозини баландлаши ёки аксинча пасайтириши, нутқини 30-35 сонияга тўхтатиши, парталар оралаб юриши ва ҳақозо. Лекин, мулоқотда бундай новербал усуллардан усталлик билан, бошқаларга сездирмасдан фойдаланиш лозим. Чунки, бу диққат билан дарсни тинглаб ўтирган бошқа ўқувчиларни чалғитиш мумкин.

Нигоҳ (кўз қарашлари). Ўқитувчи кўз қарашлари орқали ўқувчилар билан бевосита мулоқотга киришади. У ўзининг кўз қарашини билан бир ўқувчини огоҳлантирса, иккинчи ўқувчини рағбатлантириши мумкин. Бунда асосий ролни кўз бажаради. Демак, кўз ҳам мулоқот қилиш воситаси сифатида қаралиши мумкин экан. Инсон ўзининг айрим органлари орқали руҳий ҳолатини яшириши мумкин. Масалан, ёлғондан жилмайиши, сохта табассум қилиши, хушчақчақ эканлигини кўрсатиш учун ёлғон гапириши ва ҳақозо. Лекин, унинг кўзи бундай сохтагарчилик қила олмайди. Аксинча инсоннинг ички кечинмалари, хис-туйғулари, руҳий ҳолатини яширмасдан ошкор этувчи орган ҳисобланади. Шу боисдан ҳам “кўзимга қараб гапир”, “тинчликми кўзларинг маюс кўринади”, “кўзлари чакнаган”, “бир кўришда севиб қолдим”, каби иборалар ишлатилади.

Ўқитувчи хохла-хохламас машғулоти жараёнида ўқувчилар билан нигоҳи тўқнаш келади. Ўқувчи устозининг нигоҳидан у нима демоқчи бўлаётганини дарҳол англаб, тушуниб олади. Шу боисдан ҳам нигоҳимиз ўзаро мулоқот чоғида ахборот алмашиш вазифасини ҳам бажаради.

Мимика ва жестлар. Дунёда халқаро тиллар кўп. Улар орасида жуда кенг ёйилган яна бир тил борки, уни “тана тили” деб аташади. Биз инсонларнинг имо-ишоралари, юз ифодалари, қўл ҳаракатлари ёки гавда тузилишидан унинг нима демоқчилигини, нимани хохлаётганлигини, нима ҳақида ўйлаётганини ёки бошқа хис-туйғуларини билиб олишимиз мумкин. Масалан, “қовоғи солиқ” - демак қандайдир салбий ҳолат юз берган, “ҳаракати тез” - демак қаергадир шошяпти, “бошини ўнг ва чапга ҳаракатлантиряпти” – демак йўқ демоқда. Руҳшуносларнинг фикрича, инсонлар орасидаги мулоқот жараёнида маълумотларнинг 60% дан 80% гача қисми турли имо-ишоралар, тана ҳаракатлари орқали етказилади.

Руҳшунос Аллан Пиз ўзининг “Тана тили” китобида изланишлари, тадқиқотлари асосида инсон тана аъзоларининг ҳаракати, юз ифодаси новербал мулоқот асоси эканлиги, шахсни англаш, уни идрок этиш тана тилига боғлиқлиги, суҳбатда макон ва майдонлар, шахсий майдон, қафтлар ва улар ёрдамида узатиладиган маълумотлар, қўл ва панжалар, оёқлар ва тананинг бошқа аъзолари билан боғлиқ имо-ишораларнинг маъноси ҳақидаги маълумотларни жуда усталик билан ёритиб берган.

Ўқитувчилар ҳам таълим-тарбия жараёнида ёки ўзаро мулоқот чоғида имо-ишоралардан, тана аъзоларининг ҳаракатларидан кенг фойдаланишади. Мисол учун, агар ўқитувчи ўқувчига қараб қўлини мушт қилган ҳолда бош бармоғини осмонга қаратса ўқувчи буни ўзига нисбатан устози томонидан билдириладиган мақтов, олқиш ёки рағбат деб қабул қилади. Аксинча, агар қўлини мушт қилган ҳолда кўрсаткич бармоғини унга қаратиб, тепага-пастга қимирлатса, ўқувчи буни

огоҳлантириш деб тушунади ва ҳақозо. Демак, турли имо-ишоралар ва тана ҳаракатларимиз бизни бошқалар билан мулоқот қилишимизга ёрдам беради.

3. Ҳамдардлик. Бу ўқитувчи томонидан ўқувчиларнинг хатти-ҳаракатлари, ҳиссиётлари, ҳаётий интилишлари, қизиқишлари, табиатларини тушуниш ва маъқуллашдир. Машҳур актёр Юрий Никулин бош ролни ижро этган “Ҳамдардлар” фильмини бир эслаб кўринг-а. Ярим кечаси бегона уйга 2-қаватнинг ойнаси орқали кирган ўғри уй эгасининг бот касали борлигини билиб қолади ва ўзи ҳам шундай касалликдан азоб чекаётганлигини эслаб, бехосдан ўзаро суҳбатга киришиб кетади. Ҳар иккаласининг дарди бир эканлигидан ўғрининг уйни тунаши, уй эгасининг эса ўғрини ушлаши ёки унга қаршилик қилиши эсидан чиқиб кетади.

Ҳамдардлик бу қийин жараён. Эскиларда бир гап бор, “азага борган ўз дардини айтиб йиғлайди”. Бошқа бировни дарди ва муаммосини эшитиш, унга ҳамдард бўлиш ва унга чин дилдан ёрдам бериш ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди. Агар ўқувчи ўқитувчиси унга чин дилдан ҳамдардлик билдираётганлигини тушуниб етса, у хатто энг яқинларига ҳам айта олмаётган муаммолари ва саволларини шу устози билан ўртоқлашишга тайёр бўлади. Чунки, айнан шу устози уни устидан кулмаслигига, сирларини ошкор этмаслигига ва тўғри маслаҳат беришига ишонади.

Муҳими, ўқитувчи ўқувчилар билан мулоқотга киришиши чоғида юқорида санаб ўтилган усуллардан уйғунликда (комплекс) фойдалансагина унинг самараси кўзга кўринади. Шу билан бирга мулоқот чоғида ўқувчиларнинг индивидуал-психологик хусусиятларини ҳам эътибордан четда қолдирмаслик керак. Акс ҳолда, турли нохушлик, бир-бирини тушунмаслик, қарама-қаршилик ҳолатлари ва охир оқибат педагогик низолар келиб чиқиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Педагогика”, Ў.Асқарова. Тошкент-2008 йил
 2. “Олий педагогика”, М.Очилова, Н.Очилова, Тошкент – 2008 йил
- “Тана тили”, Аллан Пиз, Ғ.Ғулом нашриёти – 2021 йил
“Имо-ишоралар”, “Янги аср авлоди” нашриёти – 2016 йил
Интернет материаллари